

ЗВО «УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

Гуманітарний факультет

Кафедра історії

**МІСЬКІ МАРГІНАЛІЗОВАНІ ГРУПИ ЗА МАТЕРІАЛАМИ КИЇВСЬКОЇ ПРЕСИ НА
ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

Студентки IV курсу

групи ПС 18/Б

Аласанія Пї

Науковий керівник:

кандидат історичних наук

Остап Серета

Львів 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИЙ РОЗВИТОК КИЄВА	
1.1 Київ на зламі ХІХ-ХХ століть: демографічний і економічний портрет.....	8
1.2 Соціальні конфлікти у місті.....	11
1.3 Київ під час революції 1905-1907 років.....	17
РОЗДІЛ II. СОЦІАЛЬНІ НИЗИ ТА КРИМІНАЛЬНІ ГРУПИ У СУСПІЛЬНОМУ ДИСКУРСІ ТА МІСЬКОМУ ФОЛЬКЛЬОРІ КИЄВА	
2.1 Злочинні групи.....	25
2.2 Низові групи.....	
РОЗДІЛ III. РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ МАРГІНАЛІЗОВАНИХ ГРУП КИЄВА У МІСЬКІЙ ПРЕСІ	
3.1	36
3.2	
ВИСНОВКИ.....	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРА	52

ВСТУП

Суспільні та політичні зміни початку ХХ століття, що привели до розвалу імперського устрою, швидкої соціальної модернізації та появи на політичній мапі Центрально-Східної Європи нових національних держав, яскраво проявилися у на українських землях та в українських містах. Ріст українського національного руху був пов'язаний із глибинними соціальними трансформаціями та змінами суспільних уявлень. В автократичних умовах імперії Романових усунення пережитків традиційного суспільства не завершилося до Першої світової війни. Демократичні суспільні засади та принципи верховенства права не були загальноприйнятими і стикалися із засадами станового суспільства. Заплутаний клубок суспільних і політичних протиріч призвів до низки важких потрясінь на початку ХХ століття. Одним з таких потрясінь була «Соціалістична революція» 1917 року, що значною мірою була спричинена конфліктами між селянами та поміщиками, містом та селом, центром та окраїнами та яскраво вираженим розривом між самодержавною формою правління та інтересами представників прогресивних прошарків населення, що проявилися у неготовності російського імперського суспільства до модернізаційних перетворень.

Ідейні представники марксизму та соціалізму вбачали причини негараздів у економічній площині. У даній роботі пропонується розглянути історію нижчих класів з огляду на відносини всередині суспільства, ставлення різних верств суспільства по відношенню одне до одного, прояви байдужості чи залученості, іншування та об'єднання на спільному шляху, що різні частини суспільства проходили їх по-різному.

Також пропонується звернути уваги на такі причини загального низького рівня життя широких верств населення як недоступність до освітніх можливостей, відсутність належного рівня культури в сім'ї чи у найближчому оточенні, несприятливі умови особистісного розвитку, а також репрезентація та ставлення до подібних проблем у суспільноу дискурсі, зокрема у міській пресі.

Актуальність: зумовлена унікальністю проблеми маргіналізації усередині суспільства під час швидких соціальних і політичних змін, зокрема

урбанізації та демократизації політичного устрою. Важливою проблемою є реакція освічених еліт суспільства на розмежування та конфлікти на тлі бідності, а також роль етноконфесійних та гендерних чинників у цьому.

Новизна: роботи полягає у дослідженні ролі міської преси як у маргіналізації певних міських груп населення, так, водночас, і у намаганні її подолати з допомогою нового критичного суспільного дискурсу.

Об'єктом дослідження є формування суспільних уявлень у Києві початку ХХ століття про соціальні низи та невідомі етнічні спільноти.

Предметом дослідження є репрезентація економічно та соціально невлаштованих груп на сторінках київських газет «Рада» та «Києвлянин».

Мета дослідження: проаналізувати висвітлення низових груп у міській хроніці та з'ясувати, чи мало місце іншування частини суспільства через створення упередженого ставлення до таких у суспільному дискурсі.

Завдання: прослідкувати формування конфлікту між київською елітою та нижчими класами, означити репрезентацію міської бідності та криміналітету у міській хроніці, визначити критерії маргіналізації спільнот у публічному наративі.

Хронологічні межі: охоплюють період початку ХХ століття, що зумовлено необхідністю розкриття контексту міського життя та подій, а також процесу формування та змін у місті. Докладніше розглянутий загальний та локальний перебіг подій 1905-1906 років.

Географічні межі: обмежені територією міста Київ.

Складність дослідження нижчих прошарків суспільства проявляється вже під час вибору джерельної бази. Як слушно зазначає американський дослідник Ілья Герасімов, міські низи переважно не вели регулярного документування власного життя і не залишили письмових розповідей про свої почуття та турботи. Так, історики вимушені спиратися на джерела, авторами яких є освічені середні класи, чиї цінності та раціональність відображаються у джерелах, що у свою чергу певною мірою створює упереджені та помилкові

уявлення¹. Дослідник відзначив, що такий недолік «автентичності» джерел створює істотну перешкоду для спроб написання історії нижчих класів та пояснює відсутність занепокоєння такою методологічною проблемою пристосованістю дослідників соціальної історії до роботи із неписемними суспільствами.

У середині ХХ століття школою Анналів було закладене підґрунтя для написання нової соціальної історії, що базувався на нових підходах до вивчення народних мас. «Тиха більшість» і «люди без історії» стали законними темами для вивчення, не менш респектабельними, ніж традиційно прославлені королі, аристократи та літератори»². Тож, дослідження «людей без історії» середньовічного суспільства було продовжено у індустріальну епоху.

Герасімов зазначає, що російська історія особливо прикметна для цього типу науки, з одного боку, через сильний вплив марксизму з фіксацією на нижчих класах, а з іншого - через характерний низький рівень грамотності населення Російської імперії до 1917 р³.

Історики проводять дослідження на основі аналіз ширшої кількості письмових джерел, які, проте, стосувалися «свідомих робітників» або «плебейської інтелігенції»⁴, але не соціальної групи загалом. Стосовно селянського прошарку варто зазначити, що його представники залишили обмаль его-документів, що обмежує істориків у узагальненні про колективну ідентичність селян. Тому соціальна сфера «низів» імперського міста переважно досліджується на основі газетних матеріалів, написаних представниками нижчого середнього класу.

Постає питання достовірності джерела про звичаї простолюдинів, здійснені освідченими спостерігачами, що, однак, частіше за все не ставиться під сумнів. Дослідник вказує, що для російський істориків виглядає

¹ Ilya Gerasimov, «Spaces of the Poor. Perspectives of Cultural Sciences on Urban Slum Areas and Their Inhabitants», ed. Hans-Christian Petersen (Bielefeld: transcript, 2013). P. 47.

² Ibid. P. 47-48.

³ Ibid. 48.

⁴ Ibid.

безпідставним твердження про те, що групи нижчих суспільних верств можуть бути хибно представлені спостерігачами з освічених вищих класів. «Чому свідчення аристократа чи клірика раннього середньовіччя мають розглядатися як більш адекватне джерело з історії селян тієї епохи, ніж газетний фейлетон початку ХХ століття випускника університету про історію міських нетрів того ж часу?»⁵.

Дослідник пропонує враховувати просторову відокремленість та культурну віддаленість аристократів, що жили в замках, від сільської місцевості, тоді як газетні журналісти жили у безпосередній близькості до міських низів. У якості іншого пояснення пропонується звернути увагу на різницю у характері продукування знань у середні віки та на початку ХХ століття. Для середньовіччя притаманним було поділення думки «мовчазної більшості» та освітніх володарів, які мали загально визнаний набір прав, обов'язків та культурних норм. Натомість суспільство пізнього імперського періоду характеризується «множинністю культур», що постійно змінюються⁶. Герасімов вказує, що соціальні ідентичності в цьому суспільстві багатогранні та відрізняються за способом сприйняття «ззовні», представниками владних структур та «зсередини».

Освічена еліта початку ХХ століття, на відміну від середньовічних представників письменництва, належала до публічної сфери, брала участь у публічних дискурсах та займалася продукуванням таких⁷.

Звертаючись до розгортання поступу історичних досліджень, принагідно буде згадати підхід нової історичної науки. Продовжуючи працювати у напрямку міждисциплінарного підходу історики все більш звертали увагу на методологію соціології, етнології та лінгвістики. В результаті, «до їхнього поля зору потрапили такі проблеми, як уявлення про життя й смерть, ритуали та

⁵ Ilya Gerasimov, «Spaces of the Poor...». P. 49.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

традиції, форми спілкування, смаки — тобто те, що дозволяло пізнати історичну реальність з точки зору людини минулого...»⁸.

У спробі проаналізувати повсякденне життя мешканців Київ кінця ХІХ — поч ХХ ст. пропонується звернути увагу на приватне життя містян. Як зазначає А. Макаров, «повсякденне життя, неписані закони спілкування та побут є тої частиною минулого, що залишається поза увагою істориків науки, релігії, літератури тощо. Найбільш цілісно ж такі риси повсякденного життя міста відображені у міських оповіданнях, мемуарах, листах та матеріалах газетної хроніки»⁹. У даній роботі використані як статистичні так і публікації художнього характеру. Основними джерелами є часописи «Рада» та «Киевлянин».

«Рада» — другий український щоденний часопис після «Громадської думки», яка була заборонена московською владою у 18 вересня 1906 року. Часопис «Рада» почав виходити 19 вересня 1906 р. в Києві та видавалася до початку Першої світової війни. Від «Громадської Думки» часопис «Рада» перебрала близько 1500 передплатників, яка перед закриттям мала близько 4000 передплатників (що дорівнювало чисельності всієї тогочасної свідомої Наддніпрянської України). Газета виходила у великій мірі завдяки меценатству Є. Чикаленка. Для забезпечення газети меценатом була продана частина влогої землі та внесено 10 тис. рублів у видавничий фонд.

Редактором «Ради» був Мефондій Павловський, секретарем редакції - Симон Пелюра, а згодом В. Королів-Старий. «Головні» статті належали авторству Сергія Єфремова. До числа постійних співробітників належали Михайло Грушевський, Дмитро Дорошенко, Марія Старицька, Михайло Лозинський, Борис Грінченко та інші. «Рада» відіграла значну роль у відродженні української національної свідомості¹⁰.

⁸ Ададуров В. Нові території історії: Проблеми синтезу соціальних наук у творчості третього покоління школи Анналів (на прикладі концептуальних поглядів Еммануеля Ле Руа Лядюрі) Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 35-36. Львів, 2000. С. 367.

⁹ Макаров А. Мала енциклопедія київської старовини. Друге видання/Ред. А. А. Холоша. - М.: Вид-во "Довіра", 2005. - С. 5.

¹⁰ «Рада» // Українська мала енциклопедія : 16 кн. : у 8 т. / проф. Є. Онацький. — Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. — Буенос-Айрес, 1963. — Т. 6, кн. XII : Літери По — Риз. — С. 1551. — 1000 екз.

«Киевлянин» — найстарша громадянсько-політична та літературна газета Південно-Західного регіону Російської імперії консервативного характеру. Газета була заснована у 1864 р. з ініціативи професору київського університету В. Шульгіна. Газета видавалася за підтримки місцевої адміністрації, отримуючи субсидію.

«Киевлянин» поставно влюв за мету доведення «споконвічного російського» походження Правобережної України та від 1870-х рр. вела боротьбу рухами «українофілства» та «мазепинства». З 1908 р. слугувала інформаційним органом «Киевского клуба русский националистов». У вересні 1918 р. часопис заявив про своє закриття на знак протесту проти введення німецьких військ до Києва. Серед редакторів «Киевлянина» у різний час були В. Шульгін, Д. Піхно, В. Шульгін¹¹.

У рамках даної теми газети цікаві з огляду на подання інформації про місто, зокрема про соціально та етнічно не влаштовані спільноти. З розвитком міста та формуванням міської еліти, яка визначає межі нормативності виникає конфлікт між середнім суспільним прошарком та «небезпечними» представниками суспільства.

Відтак, у роботі аналізується репрезентація міських спільнот, які не відповідають правилам усталених правил та поведінки та робиться спроба визначити, чи за рахунок створення певного уявлення у міській пресі, відбувається відмежування та іншування частини міського суспільства.

РОЗДІЛ I. СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИЙ РОЗВИТОК КИЄВА

1.1 КИЇВ НА ЗЛАМІ ХІХ-ХХ СТОЛІТЬ: ДЕМОГРАФІЧНИЙ І ЕКОНОМІЧНИЙ ПОРТРЕТ

Як зазначає відомий американський історик Майкл Хам, Київ як центр давньої Русі та християнське місто завжди займав особливе місце у слов'янській історії. У 1686 р., за «Вічним миром», Київ потрапив під владу Московського царства, а після захоплення правобережних українських земель у

¹¹ UPL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Kyevlyanin_z

1793 р. він став головним адміністративним центром «Південно-західного краю» Російської імперії¹².

Київ залишався доволі невеликим містом, однак, з XVIII ст. місто зростає. Якщо у 1720 р. населення міста оцінюється приблизно у 10 тисяч, то до 1750-тих рр. місто вже налічує приблизно 30 тисяч мешканців¹³. Приріст зменшується через епідемію чуми у 1770-1771 рр., але вже 1786 місто налічує 42 тисячі мешканців, тож цей період характеризується демографічними коливаннями¹⁴. На початку XIX зростання населення відбувається стабільно. Місто налічує 64 тисяч до 1861 р., на час коли було скасовано кріпацтво, що забезпечило вибухове зростання на наступні півстоліття. До 1897 р. місто нараховувало більше 247 тисяч мешканців¹⁵.

Київська губернія складалася з дванадцяти повітів: Київського, Черкаського, Чігірінського, Катеринославського, Пятигорського, Уманського, Липовецького, Сквірського, Махновського, Радоміського, Богуславського та Васильківського¹⁶.

Розподіл населення за станами у місті можна окреслити наступним чином: дворяни (спадкові та особисті) 8.15%, особи духовного звання 1.09%, купці 1.89%, міщани 57.94%, селяни 27.78%, іноземні піддані 1.04%, особи решти станів 2.18%. Так можемо бачити, що найбільшу частину населення міста складають міщани. Високий відсоток населення відмічається серед селян. Інших станів значно менше та серед них першість мають спадкові та особисті дворяни¹⁷.

¹² Michael Hamm, «Continuity and Change in the Late Imperial Kiev», Hamm, ed., *The City in Late Imperial Russia* (Bloomington, 1986), p. 79-81.

¹³ Michael Hamm, «Continuity and Change in the Late Imperial Kiev». p. 81.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid. P. 83.

¹⁶ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. : [в 89 т., 119 кн.] / под ред. Н. А. Тройницкого ; Центр. стат. ком. М-ва внутр. дел. - [Санкт-Петербург : б.и.], 1897 - 1905. Т. 16 : Киевская губерния . - 1904. - [6], XII, С. 3.

¹⁷ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. С. 10.

Склад міського населення за віросповіданням налічує більшість православних 60.04%, далі йдуть іудеї 31.75%. Серед інших віросповідань значний відсоток також мають римо-католики 5.58%¹⁸.

За визначенням грамотності населення у Київській губернії варто відмітити, що першість займає Київський уїзд 33.28% та м. Київ 55.38. Крім Київського уїзду порівняно високу позицію займає Бердичівський уїзд 20.85 та місто Бердичів 48.83%. Серед сільського населення грамотність розвинута значно слабше, ніж серед міського¹⁹.

Для економічного розвитку Києва важливу роль відіграє торгівля: містом проходили водні та сухопутні торговельні шляхи до Польщі, Угорщини та Османської імперії. Київські монастирі значної мірою сприяли розвитку таких видів місцевих ремесел, як млинарство та винокурна промисловість. Також монастирі допомагали впроваджувати передові західні ідеї в Російській імперії впродовж XVII та XVIII ст., та завдяки ним Київ мав чимале значення у якості центру навчання²⁰. До 1900 р. Київ відновлює власну давню роль одного з великих міст Європи.

Основою економіки Києва було виробництво сільськогосподарської продукції, озброєння та різноманітних предметів споживання. Зростали такі галузі сільськогосподарської продукції як тютюнове виробництво (на тютюновому заводі «Соломон Коген» станом на 1905 р. працювало близько 300 робітників, що робило фабрику одним з найбільших «роботодавців у місті»²¹. Значні обсяги прибутку місту приносила також цукрова галузь.

Заснований у 1764 р. завод озброєнь «Арсенал» працював на території міста, а загалом у місті функціонувало близько тридцяти майстерень, що працювали зі сріблом, двадцять вісім друкарень, тринадцять гравірувальних майстерень та одинадцять годинникових майстерень²². До 1890 р. Київ також

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само. С. 8.

²⁰ Michael Hamm, «Continuity and Change in the Late Imperial Kiev». p. 82.

²¹ Michael Hamm, «Continuity and Change in the Late Imperial Kiev». P. 84-85.

²² Ibid. P. 85.

координував роботу семидесяти нафтопереробних заводів, найбільшим з яких був Олександрівський.

У відповідь на нові вимоги сільськогосподарського обладнання також відбувався поступ у секторі машинобудування. До 1913 р. у Києві працювали вісімнадцять машинобудівних заводів та сімнадцять меалургійних підприємств, які налічували 897 працівників²³.

1.2 СОЦІАЛЬНІ КОНФЛІКТИ У МІСТІ

Незважаючи на загальний підйом виробничої та аграрної спроможності Києва, зміни не були цілком сприятливими для його мешканців. У цьому розділі пропонується розглянути політичну реакцію нижчих класів на виклики, із якими зустрілися його представники, на підставі концепції урбаністичного розвитку Києва, яку запропонувала сучасна американська дослідниця Фейт Хілліс. У другій половині XIX ст. Київ стає «свідком величезного припливу українських селян та євреїв, які шукали роботу у промислових та ремісничих галузях міста, що швидко розвивалися»²⁴. Як вказує Фейт Хілліс, близько 1900 р. з 250 тисяч мешканців Києва більше половини були російськомовними, майже чверть були україномовними, близько 13% були євреями та приблизно 6% були поляками²⁵. Дослідниця вбачає значні зусилля імперського бюрократичного апарату у керуванні суперечностями та етнічним різноманіттям у зростаючому місті, що врешті призвело до масової політичної мобілізації.

Як зазначає Фейт Хілліс, «підйом масової політики не менше, ніж поява трамваїв, універмагів і фабрик ознаменувала перехід Європи до модерної епохи»²⁶. Незважаючи на те, що хоч формально Київ увійшов до складу імперської Росії наприкінці XVII століття, Московія продовжувала боротьбу за обґрунтування власних претензій на регіон. Спільним для імперських урядовців було прагнення перетворити Київ на «впорядковану та добре керовану

²³ Ibid. P. 85-86.

²⁴ Faith Hillis, «Modernist Visions and Mass Politics in the Late Imperial Kiev» in Jan. C. Behrends and Martin Kohlrausch, eds., *Races to Modernity: Metropolian Aspirations in Eastern Europe, 1890-1940* (Budapest and New York: CEU Press, 2014). P. 51.

²⁵ Ibid.

²⁶ Faith Hillis, «Modernist Visions and Mass Politics in the Late Imperial Kiev». P. 50.

імперську метрополію»²⁷. Однак вони розходилися в уявлення про досконалу державу, яку прагнули змоделювати. Фейт Хілліс поділяє міську владу на “націоналізаторів-модерністів” та “капіталістичних модерністів”. Перша група, широко представлена у київському генерал-губернаторстві вважала за необхідне просування російських національних інтересів перед інтересами інших етнічних та національних спільнот. На думку Фейт Хілліс, прагнення цього табору мало виразний прояв у русифікації місцевих селян й робітників, що відрізняла би їх від поляків та євреїв. Інший чиновницький табір вбачав в економічному розвитку та індустріалізації кращий шлях для раціоналізації місцевого самоврядування та утвердження імперської влади в місті²⁸. Ця група розраховувала на підприємців, незалежно від їхнього етнічного походження, задля досягнення містом статусу економічного центра.

Від середини XIX ст. “капіталістичні модерністи” сформували у місті корисливу еліту. “Націоналізатори-модерністи” ж засуджували толерування різних етнічних та релігійних спільнот з боку конкуруючого табору. Тривала суперечка між прихильниками різного бачення суспільно-політичного устрою південно-західного регіону імперії призвела до проникнення антагоністичних настроїв до самого суспільства. Апелюючи до зростаючої національної свідомості населення міста, представники влади пояснювали вбогі умови, що в них проживала більшість мешканців міста фактом переважаням неправославної частки, зокрема євреїв, у складі міської економічної еліти²⁹.

У такий спосіб, на думку Ф. Хілліс, місцеві популісти сформували потужний політичний рух, що зумовив етнічні сутички та антиєврейські погроми у місті у 1905 році³⁰.

Заходи з націоналізуючого модернізму спиралися на національні класифікації задля виявлення лояльних підданих та потенційних «заколотників». В особливості після низки польських повстань імперська влада

²⁷ Ibid. P. 52.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid.

³⁰ Faith Hillis, «Modernist Visions and Mass Politics in the Late Imperial Kiev». P. 52.

чітко почала визначати польсько-католицьку культуру як загрозу. У першій половині XIX ст. були ліквідовані польські школи та банки, запроваджувався особливий режим оподаткування поляків або їх «виключення з лав дворянства»³¹.

У 1863 р., окрім польської загрози імперська влада виявила стурбованість зростаючим потенціалом національної свідомості київських українських діячів. Міністром внутрішніх справ Валуєвим була висловлена занепокоєння можливим підривом імперської єдності та введені обмеження на україномовне видання.

В рамках підтримки Комісії, що продовжувала діяти у ще більш радикальній популістській манері, з боку київського генерал-губернаторства В. Шульгін у 1864 р. заснував першу міську щоденну російську газету під назвою «Киевлянин», таким чином, намагаючись здійснити вплив на ширші верстви міського населення³².

Як відмічає Хілліс, «газета мала на меті підвищити обізнаність про культурні традиції малоросів та їхні постійні страждання під потрійним ярмом католицького духовенства, поляків (поміщиків, рантьєрів, управителів маєтків) та євреїв»³³.

Поки «націоналізатори-модерністи» вели боротьбу з нелояльними поляками, табір «капіталістичних модерністів» знаходив потенційних прихильників серед різних національностей. У 1850-ті рр. із технологічним прогресом у переробці цукру та зростанням цін на цукор, до міста була залучена значна кількість капіталовкладень. Місцевими урядовцями було запропоновано податкові пільги та інші економічні стимули для купців та підприємців, що нещодавно прибули до міста³⁴. Такі економічні заохочення спонукали значну кількість українських («малоросійських») поміщицьких родин залишити провінційне життя на користь можливості отримання

³¹ Ibid. P. 53.

³² Faith Hillis, «Modernist Visions and Mass Politics in the Late Imperial Kiev». P. 56.

³³ Ibid.

³⁴ Ibid. P. 58.

прибутків у цукровій промисловості Києва. Економічний підйом, що відзначався у місті у середині XIX ст. також надавав можливості для підприємців невизначного походження приєднатися до місцевого вищого класу, інвестувавши прибуток, отриманий від торгівлі ремісничими товарами на регіональних ярмарках у цукрові заводи³⁵.

Внаслідок діяльності міністерства фінансів імперська влада скасувала заборону на поселення євреїв у Києві, як «корисних» для міської економіки. Першими переїжджали євреї-підприємці, які вже мали успішно засновані підприємства у сусідніх містах. Як зазначає дослідниця, одною з таких була родина Бродських, що придбала мережу пивоварень та цукрових заводів в області та купець єврейського походження Давід Марголін, що був засновником Дніпровської пароплавної компанії³⁶.

До 1870-х рр. у Києві мешкали десятки тисяч євреїв, які відігравали значну роль для економічного прогресу. Такий суттєвий вклад в економіку визнавався місцевою владою та представникам єврейської спільноти надавалися пільги, що давали євреям можливість купувати помешкання в кращій мікрорайонах або купувати сільські маєтки.

Завдяки ж зусиллям капіталістів-модерністів до кінця 1860-х рр. Київ став «одним з 33 найбільш прибуткових та швидко зростаючих комерційних секторів імперії»³⁷. До 1880-х індустріалізація почала розгортатися з ще більшою швидкістю, а відносини між багатоетнічною економічною елітою та імперською владою набували характеру тісної співпраці.

До початку ж XX ст. провідними київськими підприємцями були започатковані перші приватні комунальні підприємства. Серед таких: заснування Бродськими приватного водопровідного підприємства; започаткування Марголіним системи громадського транспорту (у 1894 р. було

³⁵ Faith Hillis, «Modernist Visions and Mass Politics in the Late Imperial Kiev». P. 59.

³⁶ Ibid.

³⁷ Ibid. P.60.

запущено перший електричний трамвай); Бродські та Терещенки спільно керували муніципальною каналізаційною компанією³⁸.

Однак, як вказує Ф. Хілліс, незважаючи на здійснення “капіталістичними модерністами” перетворень у комунальному секторі міста та його перетворення на сучасний впорядкований мегаполіс, комунальні підприємства становили найбільші поміж інших факторів виклики для мешканців з огляду на новочасні соціальні відмінності.

До прикладу, бідні прошарки населення не мали доступу до безпечного водопостачання через високу вартість системи фільтрації. Трамвайна ж мережа на той час, обслуговувала тільки центральні райони міста, які переважно були місцем для проживання заможних мешканців міста, а вартість проїзду створювала додаткові перешкоди для користування транспортом серед робітничого класу. Приділення уваги комунальних інженерів центровим районам міста також стосувалося системи освітлення, позаяк на околицях міста не встановлювалися електричні ліхтарі, що сприяло зростанню рівня злочинності на окраїнах³⁹.

Таким чином, дійсно посприявши інфраструктурним змінам та формуванню етнічно різноманітної еліти, “капіталістичні модерністи” посіяли нові розкол у суспільстві та конфлікти економічного та соціального характеру. Позаяк більшість ресурсів витрачалася державою на підтримку заможних прошарків, представники бідних прошарків все більше відсувалися на периферію суспільства.

Цукрова промисловість, за Ф. Хілліс, набула характеру «хижацького капіталізму», для приватних комунальних підприємств були притаманні корисливість та хабарництво. Тим часом, зростав конфлікт через політику деполонізації з боку націоналізаторів-модерністів, що надавали сучасній політиці забарвлення постійної боротьби між православним народом та «його неправославними експлуататорами»⁴⁰.

³⁸ Ibid. 61.

³⁹ Faith Hillis, «Modernist Visions and Mass Politics in the Late Imperial Kiev». P. 62.

⁴⁰ Ibid. P. 62.

Ключове положення, що займали міщани-євреї у економічному та політичному житті Ки'ва використовувалася як привід для прихильників національно-модерністського табору, які культивували образу на класове домінування⁴¹.

Як зазначає Ф. Хілліс, зростання політичної напруги в місті зумовила появу антиліберального народництва (популізму). У 1880 рр., наслідуючи ідеї старшого покоління модерністів-націоналістів, представники нового покоління інтелектуалів долучались до створення «низового антикапіталістичного антисемітського політичного руху»⁴². До прикладу, син дрібного торговця Д. Піхно у 1879 р., зайнявши посаду редактора газети «Киевлянин», використовував видання задля нападу на багатокультурний склад капіталістичної еліти міста. Вбачаючи причини існуючої соціальної нерівності в місті наслідком багатовікових зусиль єврейських підприємців у пануванні над малоросами він наполягав на необхідності посилення «участі держави для захисту добробуту православних трудящих мас»⁴³.

Окрім випадів у пресі, з боку Піхна мала місце також участь у публічних зібраннях, на яких ним була засуджувана місцева неправославна еліта. Прихильниками російського націоналістичного модернізму, які займали посади у політичних інституціях Києва, були сприйняті погляди Піхно, які він намагався представити широкій громадськості. Протягом останньої чверті ХХ століття православні купці, які мали активну політичну позицію, походили з віддалених районів міста та переживали економічні труднощі, регулярно скликали мітинги й акції задля агітації виборців й зміни етнічного різноманіття у представництві міського уряду. Активістам вдалося здобути місця у міській раді, де у подальшому вони представляли себе захисниками «простих мешканців міста»⁴⁴.

⁴¹ Faith Hillis, «Modernist Visions and Mass Politics in the Late Imperial Kiev». P. 62.

⁴² Ibid. P. 63.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Ibid.

Зокрема, у якості делегатів діяли такі представники як інженер залізниці Н. Добринін та лікар Є. Афанасьєв, що лобював потребу ліквідації хабарництва, а також покращення сфери суспільних послуг на околицях міста. Незважаючи на соціальні ініціативи, зазначає Хілліс, їхній наратив означався досить різкими закидами у бік капіталісти-моденістів через відсутність з боку останніх опікування суспільним благом та спустошення південно-західного регіону на користь власного збагачення. Таким чином, спираючись на попередню інтелектуальну традицію, антиліберальні популісти-народники наполягали на твердженні, що становище простих мешканців міста не може бути покращене доки «іноземні експлуататори не будуть позбавені влади»⁴⁵.

Відповідно, на рубежі ХХ ст. антиліберальний популізм ставав все більш впливовим у міському уряді. Станом на 1894 р. активісти мали у міській раді організовану партію. У той же час, з'явилася більш ліберальна партія під назвою «Нова Дума», що також здобула значне представництво у міській раді. Делегати від «Нової Думи» відрізнялися закликами до більш помірною управління, однак також бачили завдання соціального відновлення невід'ємним від боротьби із єврейською елітою. Події жовтня 1905 р. ще більше посилюють політичних імпульс на користь антиліберального популізму.

У політичній сфері відзначається також діяльність українських активістів задля збереження власної ідентичності, а також прагнення захисту та остаточне звільнення від польської домінації. З боку імперської влади — прагнення розширення панування у південно-західному регіоні імперії, однак, разом із тим, балансування між заохоченням проявів української свідомості та заборонаю польсько-католицьких та єврейських впливів.

1.3 КИЇВ ПІД ЧАС РЕВОЛЮЦІЇ 1905-1907 РОКІВ

У неділю 9 січня 1905 р. військами у Петербурзі були здійснені обстріли учасників мирної демонстрації, в результаті яких загинули близько сотні людей. Відреагувавши на події, кияни приєдналися до розгніваних демонстрантів по

⁴⁵ Faith Hillis, «Modernist Visions and Mass Politics in the Late Imperial Kiev». P. 64.

всій імперії. Вимоги, на початку, стосувалися створення більш гуманних умов праці, але згодом трансформувалися у прагнення ширших політичних змін⁴⁶.

У громадському житті Києва вже від 1870-х років була помітна ліво-радикальна революційна течія. У Києві 1873-1874 рр. діяли гуртки революційних народників, що здебільшого дотримувалися поглядів відомого російського анархіста М. Бакуніна. У їх колі нараховувалося близько тридцяти радикалів. У 1877 р. група ця здійснила спробу «вийти в народ» та підняти повстання серед селян Київської губернії в районі Чигирин. Після провалу акції київськими анархістами були сфабриковані царські маніфести, в яких нібито вказувалося, що цар наказав селянам повстати проти своїх поміщиків та місцевих чиновників. У результаті було заарештовано близько тисячі селян, які звинувачувались в участі у «Чигиринській змові».

Наприкінці 1870-х років протести почали набувати характеру окремих терористичних актів. Зокрема, у 1878 р. радикали руху «Земля і свобода» вбили київського жандармського офіцера та здійснили замах на прокурора. В той ж час відмічається початковий розвиток робітничого руху, послідовники якого агітували нападати на залізничні цехи та майстерні, виступати проти поганих умов праці та низької заробітної плати (на той час, працівники друкарень мали п'ятнадцятигодинний робочий день, тривалість робочого дня залізничників інколи сягала вісімнадцяти годин на день). Свідомість робітників зростала відповідно до заходів розповсюдження революційних матеріалів з їхнього боку. У якості нового для міста у 1879 р. був вперше використаний страйк як інструменту суспільного протесту, коли виступила група робітників з цехів Південно-Західної залізниці (робітники були звільнені).

У 1880 р. Миколою Щедрим та Елизаветою Ковальською був організований осередок Південноросійського робітничого союзу, що проіснував до 1881 р. Першим у місті марксистський гурток був організований у 1889 р. Емілем Абрамовичем, що приїхав до Києва з Мінська. До складу гуртка входили працівники друкарні, робітники металургійного виробництва та

⁴⁶ Michael Hamm, «The Promise of Change Kiev in 1905», The Promise of Change Kiev in 1905. - Princeton: Princeton University Press, 1995 (1st edition - 1993). - P. 173.

залізничники. Разом із своїми прибічниками Шлеммою Беркович, Давидом Гальперінім та Ізраїлом Голомбом того ж року Абрамович був заарештований. Однак, марксистські ідеї швидко набули поширення серед студентів у 1891-1892 рр. Тоді ж у місті діяла польська соціалістична організація. У подальші роки найвпливовішими лівими агітаторами міста були Едвард Плетат, Борис Ейдельман та Ювеналія Мельникова. Мельникова переїхала до міста з Харкова, де до арешту проводила у своєму помешканні «майстерню» під назвою «Лук'янівський клуб» для навчання робітників та інтелігенції⁴⁷.

У 1895 р. Мельникова, Ейдельман та Альберт Поляк зуміли зорганізувати рух під назвою «Робітнича організація», що діяв на постійній основі. У листопаді ними був здійснений страйк за участі ста п'ятидести кравців та двадцяти п'яти оббивників.

Наступного року поміж київських соціалістів починає переважати рух під назвою «Робітнича справа», що закликала робітників діяти від власного імені, а не лише навчати їх революційним ідеалам. У 1897 до «Робітничої справи» приєдналася польська соціалістична партія. У 1897 р. відбувся жіночий протест на тютюновому підприємстві через те, що з їхньої заробітної плати стягувалися кошти на компенсацію за крадіжку тютюну іншими робітниками⁴⁸.

У березні 1898 р. протест об'єднав учасників з дев'яноста п'яти міст, під час якого було заарештовано близько сотні киян, включно з радикальними лідерами та викрито дві підпільні друкарні. На рубежі століть страйки стали звичним явищем, а модель влади у місті похитнулася.

Незважаючи на це, організований київський робітничий рух залишався порівняно невеликим, а більшість його завзятих активістів складалися радше з інтелігенції, ніж з робітників. Підпільна преса, що нею керували соціал-демократи не справлялася із друком необхідної кількості листівок⁴⁹.

Перший київський страйк у січні 1905 р. мав місце у Південноросійському машинобудівному заводі, за яким послідували

⁴⁷ Michael Hamm, «The Promise of Change Kiev in 1905». P. 175.

⁴⁸ Michael Hamm, «The Promise of Change Kiev in 1905». P. 175.

⁴⁹ Ibid. P. 175-176.

заворушення на інших великих та малих підприємствах. Як зазначає Майкл Хамм, на той час жодна з робітничих груп не переважала у київських демонстраціях, а координація між конкуруючими партіями була занадто слабка на час початку революційних подій. Дослідник також відмічає, що у місті діяли соціалісти-революціонери, однак ступінь їхньої підтримки у місті залишається невизначеною⁵⁰. У якості досить помітної фігури та символу робітничого руху у Києві виступає залізничник та прихильник більшовизму А. Шліхтер.

Загалом, до рушійних сил революції 1905 р. відносилася низка революційних течій. Серед таких було селянство, що прагнуло завершення аграрної революції та участь у заколотах яких носили незалежний характер; робітнички, інтереси яких були зумовлені економічними вимогами, але також прагненням демократичних політичних засад; ліберально-опозиційний рух, який представляв інтереси підприємців та національні рухи в межах українських земель⁵¹.

Як вказує Майкл Хамм, страйки після подій у Петербурзі були економічно вмотивованими (серед вимогам робітників в російській імперії були підвищення заробітної платні, восьмигодинний робочий день та страховки від держави на випадок хвороби). Поміж учасників страйку були робітники заводу на Півдні Росії, яким після повернення до роботи було скорочено робочого дня з одинадцяти до десяти годин та право на лікування медичним персоналом заводу на дому⁵². До страйку також приєдналася більшість робітників машинобудівного заводу Млошевського так само як і працівники ливарної фабрики. Робітники ливарного цеху зосереджували основні вимоги на умовах покращенні житлових умов, зокрема покращення харчування, освітлення та

⁵⁰ Michael Hamm, «The Promise of Change Kiev in 1905». P. 178.

⁵¹ Енциклопедія історії України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Revoliutsiia_1905

⁵² Ibid.

вентиляції в заводських казармах. Однак у відповідь на триденний страйк не було зроблено жодних поступок з боку владних структур⁵³.

До вимог робітників, що не проживали в заводських казармах в основному відносилися питання підвищення заробітної платні. Однак, ця вимога була зумовлена високою вартістю житла у місті. Майкл Хамм наводить показання санітарного лікаря Дукельського, що перевірів близько 1380 робітничих квартир, 225 з яких виявилися підвальними приміщеннями⁵⁴. У квартирах також відмічалась сирість, не було доброго освітлення, а на середньостатистичну однокімнатну квартиру приходилося 4-5 мешканців.

Назагал, страйки були нетривалими та, незважаючи на те, що деяких поступок з боку влади було досягнуто, робітники переважно боялися за свою роботу, а робітнича сила Києва була досить невизначеною та розділеною.

12 січня Маркіяном Меленевським була створена українська соціал-демократична партія, що невдовзі була приєднана до числа меньшевиків. Хоча вимоги на робітничих місцях все ще мали переважаюче значення для страйкарів, починали виголошуватися також політичні вимоги. Зокрема, лунали заклики до політичної свободи та створення установчих зборів. Такі наполягання були першими публічними вимогами Києва у 1905 році стосовно фундаментальних державних змін та спричинили заборону масових зібрань⁵⁵.

Протягом 1905 р. в Київській губернії відбулося близько 811 селянських заворушень, про які, через освітленн у пресі, також було відомо у місті. Кінець літа-початок осені були відносно спокійними, однак моментами також відбувалися провокаційні акції. У серпні на біржі праці на вул. Вликій Васильківський зібрався двотисячний натовп, після того як відпови перукарень працювати до восьмо години вечора. Активну участь у протистоянні брали представники єврейськоїспільноти. До початку вересня страйкарі домоглися поступок, що включали виплату щотижнвої заробітної плати та її підвищення

⁵³ Ibid. P. 179.

⁵⁴ Michael Hamm, «The Promise of Change Kiev in 1905». P. 179.

⁵⁵ Michael Hamm, «The Promise of Change Kiev in 1905». P. 181.

на 15%, припинення побиттів, дострокові звільнення на християнські та єврейські свята тощо⁵⁶.

Згодом, 10 вересня тридцять дев'ять страйкарів були заарештовані на Подолі. У єврейських кварталах та майстрніх стабільно утворювались натовпи, що підтримувало напругу у суспільстві, незважаючи на тимчасове затишшя з боку великих заводів.

У жовтні, кияни отримали звістку про Жовтневий маніфест, що був промовистою обіцянкою Миколи II щодо запровадження громадянських свобод та законного парламентського устрою. Видання та університети відновлювали роботу, значна кількість заарештованих були звільнені та назагал маніфест спричинив піднесення настрою у місті⁵⁷. Такий настрої тривав до 18 жовня, голи відбулося протистояння під ратушею, що залишило по собі значну кількість жертв. Далі послідували напади на євреїв та вилучення їхнього майна. Жовтневий погром у Києві тривав близько трьох днів⁵⁸.

Внаслідок проголошення маніфесту в імперії сформувалися перші партії ліберального спрямування, серед яких були кадети та октябристи. Разом із тим, по завершенню масового страйкування урядово-монархічні сили перейшли у наступ: виник чорносотенний рух, до складу якого входили дрібні торговці, прикажчики, монархічно-налаштовані селяни тощо. Чорносотенці пішли в наступ розпочавши серію єврейських погромів та переслідуючи активних учасників подій, серед яких входили політичні активістів, радикальноа інтлегенція та інші⁵⁹.

Події почалися зі звичайного зібрання киян, що дійшли до ратуші аби послухати політичні промови й відсяткували новини про Жовтневий маніфест. Урядовці, що були свідками зібрання, згодом, зазначали про велику кількість

⁵⁶ Ibid. P.185.

⁵⁷ Michael Hamm, «The Promise of Change Kiev in 1905». P. 189.

⁵⁸ Ibid. P. 191.

⁵⁹ Енциклопедія історії України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Revoliutsiia_1905

євреїв серед учасників зібрання, що однак, було пребільшенням та використовувалось як привід для налаштування київлян проти єврейської спільноти: «Хоча склад натовпу 18 жовтня залишається точно невідомим, малоімовірним є значне переважання євреїв. За оцінкою професора права та члена міської ради Отто Ейхельмана... відношення представників єврейської спільноти до інших були не більше як один до п'яти»⁶⁰.

Владні структури, звинувачували Шліхтера, що очолював одну з груп, якими рухалися учасники зібрання, у підбурюванні натовпу, закликаючи до створення демократичної республіки. Також представники імперської влади стверджували, що під час акції було пошкоджено портрет та пам'ятник Миколі I. Зокрема, у спробах знести пам'ятник звинувачувалися міщани єврейського походження. Їм також закидалися знущання над християнами⁶¹.

Лідери лівого крила, серед яких були Шліхтер, Ратнер та інші, вагалися, щодо подальший дій після демонстрації. Дехто з соціал-демократів шукав шляхи для визволення полів'язнів, інші сприймали нові події як нагоду для підбурення збройного повстання та захоплення урядових будівель, проте Шліхтер не поспішав із рішенням щодо таких дій.

За пізнішими свідченнями київського віце-губернатора, піхота стріляла по натовпу лише після того, як зазнала обстрілів з ратуші та прилеглих резиденцій. У паніці, що утворилася, загинуло близько 12 осіб, більше сотні були поранені. Преса ж (не враховуючи «Киевлянина») описувала події з інакшої перспективи. За свідченнями газет, війська зненацька оточили мирний натовп, який було обстріляно без попередження. У пресі також вказувалося, що серед загиблих чи постраждалих були жінки, що могли бути заблоковані у провулках та побиті чорносотенцями⁶².

Наступного дня на вулицях міста зібрався «патротичний натовп» з портретами царя в результаті якого відбулися сутички із євреями. Погроми відбувалися одночасно на Подолі та поблизу Троїцького базару. Делегація з

⁶⁰ Ibid. P.189.

⁶¹ Ibid. P. !90.

⁶² Michael Hamm, «The Promise of Change Kiev in 1905». P. 190.

професорів та міських радників зверталася до генерал-губернатора Карасса та віце-губернатора Рафалського із закликом вивести військових та розпорядитися про охорону майна міщан. Делегації було відмовлено, тож звернулися до прем'єр-міністра Сергія Вітте у Петербурзі. Відповідь була отримана того ж дня, однак погроми не припинилися. Остаточо він був зупинений 20 жовтня, після трьох днів жорстоких утисків⁶³.

За свідченням М. Хамма, у результаті Жовтневого погрому загинули від 47 до 100 мешанців міста, ще від 300 до 400 постраждали. Також убло пограбовано 1800 будинків та магазинів. Близько 3 тисяч євреїв залишилися без роботи. Погроми також сталися у якнайменш 17 населених пунктах Київської губернії (серед яких Деміївка, де було пограбовано 54 магазини, Умань та Жмеринка). Хоча чутки про погроми поширювалися містом, тим не менш, для євреїв напади все одно були неочікуваними. Майл Хамм подає свідчення одного з молодих євреїв, що скаржився на відсутність організованого захисту серед містян: «19 жотня я шукав загони самооборони, до яких я би міг приєднатися, але не знайшов таких»⁶⁴. На думку дослідника, відсутність ефективної самооборони в Києві вигликає подив, зважаючи на Кишинівські погроми, що мали місце 1903 р. Євреї, що тікали з домівок та збиралися у готелях та поблизу Троїцького народного клубу могли планувати оборону, однак на той час вона була не на часі. Дослідник також вважає, що допоміжною була би ретельна та більш організована підготовка до погромів, вказуючи серед причин браку підготовки сприйняття організації збройного опору як ризику, нецівависть до самозахисту (окрім молоді) та ставлення до погромів, як до «пережитку минулого», оскільки вродовж останніх десятиліть переважало мирне відношення до етнічних спільнот⁶⁵.

В свою чергу, деякі церковні чиновники проявляли терпимість до єврейської спільноти. У 1903 р. Синод закликав священнослужителів виступити проти погромів, позаяк погроми були образою християнської віри та люди мали

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Ibid. P. 192.

⁶⁵ Michael Hamm, «The Promise of Change Kiev in 1905». P. 193.

знати про таку позицію. Євреї ж називалися Божими підданими, які охороняються царськими законами. Однак, залишається невідомим чи такі заклики мали суттєвий вплив серед парафіян «...один з київських священників Борисо-Глібської церкви М. Едлінський захищав від натовпу хату, повну бідних євреїв 1905 році... Але, крім Едлінського, було відмічено дуже мало священнослужителів, які активно й публічно протистояли погрому в Києві»⁶⁶.

«Єврейський гніт» мав місце у Києві від 1881 р., коли євреїв звинувачували у збіднінні місцевого населення, єврейським лихварям закидали нарахування здирницьких відсотків. Так, 1905 р. нові нашіарування упереджених ставлень до спільноти з давнішими призводили до ототожнення євреїв із фундаментальними політичними змінами⁶⁷. Це, почасти, пояснюється тим, що євреї брали активну участь в опозиційному русі перед проголошенням Жовтневого маніфесту. Фундаментальні зміни, з якими асоціювалася єврейська спільнота, ж зміни часто могли бути трактовані як зміни на гірше або викликати побоювання, оскільки вони приносять непевність та нові обов'язки: «...для багатьох підданих царя в 1905 році поступки... пвено, були загрозливими, чужими, погано зрозумілими втручаннями, що принесли євреї, соціалісти та інші...»⁶⁸

В містян збільшувалося почуття патріотизму, вони вважали, що їх лють є виправдана перебігом страйку, жовтневим маніфесту та вандалізмом уряду⁶⁹. Щодо міської преси, зокрема Київлянин, що видався під час революційних подій, називав погром з боку влади природньою відповіддю патріотично налаштованих росіян, що піднялися на захист свого уряду. Згодом робітники задля захисту від військ почали утворювати озброєні дружини. Радою, у складі якої були урядовці, що були прихильні до громадського руху після жовтневих подій, був створений комітет з дванадцяти людей для посередництва між громадськістю та урядом. Були також исловлені прохання про скасування

⁶⁶ Ibid. P. 203-204.

⁶⁷ Michael Hamm, «The Promise of Change Kiev in 1905». P. 206.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Ibid. P. 195.

цензури у пресі та про дозвіл на озвучення скарг для громадськості. Однак, Рада не мала значного політичного впливу, через що значна кількість прогресивних діячів залишала її ряди.

На початку листопада Рада проголосувала проти відправлення делегатів на «нагальни» з'їзд земських та міських чиновників у Москві. Деякі міські управління виступали з ініціативами про звільнення політичних в'язнів та прохання про амністію, які не зустріли схвальної відповіді. На думку, Хамма, Київська рада не була належним чином підготовлена до політичних викликів на той час, позаяк депутати міської ради в більшості були власниками нерухомості та не воліла втрачати статки через ініціювання опозиційних дій.

У середині листопада сімсот службовців взяли участь у загальнодержавному поштово-телеграфному страйку, однак імперський уряд вже був більш радикально настроєний до таких зібрань. Кампанія із запровадження раніше восьмигодинного робочого дня була припинена: «Відчуваючи що антиурядова діяльність досягла піку, Микола II став сміливішим. У Києва, як і скрізь, постійною загрозою нависало безробіття, викликане погромами, безладом...»⁷⁰.

З листопада почали активно створюватися профспілки та інші колективні об'єднання (однак, євреї не були заброшувані до таких профспілок). До прикладу кравці могли збиратися у Товаристві грамотності та обговорювати перспективу створення спілки. Як такі, професійні профспілки не були пов'язані із жодною політичною партією, але могли піддаватися тиску з боку таких. Так, пекарі, під значним впливом соціал-демократичної партії серед низки власних цілей, зазначала у заяві про інтереси всього робітничого класу. Гравери та годинникарі також заявляли, що кінцевою метою їхньої спілки було досягнення соціалістичного устрою. Однак, за М. Хаммом, такі твердження були мали скоріше заарвлення принципової позиції, аніж заклик до приєднання до політичної партії⁷¹. «Організатори профспілок вказували, що 90%

⁷⁰ Michael Hamm, «The Promise of Change Kiev in 1905». P. 210.

⁷¹ Ibid. 211.

приєднується лише з огляду на економічні цілі. Однак, учасники дотримуються певної політичної платформи»⁷².

Незважаючи на те, що у місті було створено започатковано вісімнадцяти профспілок, містянам не надавалася свобода організації. Також, профспілки були змушені конкурувати із артілями, що також об'єднувалися на основі спільних вмінь чи за регіоном походження. Артіль була відома за власну працелюбність та чесність. До зобов'язань цього об'єднання входило оплата лікарняних витрат та штрафування. З коштів, зібраних за штрафи з поршників, артіль створила фонд допомоги пораненим у російсько-японській війні. «Ці тісно згуртовані, самоврядні артілі нагадували цехи попередніх часів і їхні зв'язки, здається, були такими ж міцними або міцнішими, ніж зв'язки, які об'єднувалися навколо етнічної ідентичності чи лояльності до політичних партій чи ідеологій»⁷³.

Ще більше турбот, ніж артілі, уряду завдавала зростаюча кількість військових заколотів, тоді як з середини жовтня до грудня 1905 р. відбулося більше двохсот заколотів. Військові заколотники грабували крамниці та приватні підприємства. Політичний устрій ж цікавий їх незначною мірою, а невдоволення були спричинені перебігом війни з Японією.

У період з січня 1906 по червень 1907 р. відмічалось згорання революційної боротьби та посиленням репресивних заходів з боку влади. Від 1905 р був прийнятий закон про вибори до Державної думи. Перша невдовзі розпочала роботу та характеризувалася як досить опозиційна. Головним питанням, що розглядалось було аграрне, через яке відбувалася значне протистояння між урядом і Думою, що призвело до розпуску останньої. Після нових виборів та призначення прем'єр-міністром Столипіна відбулися нові репресивні заходи, що мали на меті заборону профспілок, арешти активістів,

⁷² Ibid.

⁷³ Michael Hamm, «The Promise of Change Kiev in 1905». P. 213.

звільнення страйкувавших робітників, запровадження польових судів та інших терористичних дій з боку державного апарату⁷⁴.

РОЗДІЛ II. СОЦІАЛЬНІ НИЗИ ТА КРИМІНАЛЬНІ ГРУПИ У СУСПІЛЬНОМУ ДИСКУРСІ ТА МІСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРІ КИЄВА

2.1 ЗЛОЧИННІ ГРУПИ

Для означення соціальних низів І. Герасімов пропонує термін «субальтерни», що був концептуалізований в межах дослідження південноазійських «Subaltern Studies» та першочергово означав підкорені чужеземним колоніальним пануванням народи. Колонізація передбачала нав'язування чужих культурних норм, соціальний поділ, політичний режим тощо⁷⁵. Згодом, умова підборядкування або субальтерності змінюється та починає включати стан віджуження від епістимологічного гегемонічного дискурсу. Таким чином, за Герасімовим, дискурсивна гегемонія не обов'язково пов'язана із фактичною колонізацією країни чи окупацією її земель іншими державами. Відтак, має місце розмежування між елітарною інтелектуальною та культурною спільнотою та субальтернами, що «живуть у недискурсивному світі місцевого знання»⁷⁶. Історик апелює до роботи Олександра Еткінда та його метафори «внутрішньої колонізації» в межах російських студій. Такий стан принагідно описує стан непривілейованих соціальних груп Києва пізньоімперського періоду: «Мешканці міських нетрів імперської Росії не були колонізованими представниками іншої раси... як окремі особи вони брали участь у соціальних взаємодіях... отримували ліцензію як дрібні ремісники... призивалися на військову службу...»⁷⁷. Разом із тим, не можливо казати про повноцінне включення до суспільного взаємодії та не підпорядкованої суспільної ролі низових спільнот. Як приклад соціально та економічно

⁷⁴ Енциклопедія історії України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Revoliutsiia_1905

⁷⁵ Ilya Gerasimov, «Spaces of the Poor. Perspectives of Cultural Sciences on Urban Slum Areas and Their Inhabitants», ed. Hans-Christian Petersen (Bielefeld: transcript, 2013). P. 53.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Ibid. P. 52.

невлаштованих груп можна розглянути представників кримінального світу, дрібних хуліганів та жебраків.

Відповідно, можемо говорити про блакатарів або скупщиків нагробованого. Такі люди займали важливе місце у злочинному світі, позаяк без них не обходилася жодна «крупна справа». Крадії не наважувалися сдавати коштовні речі до ломбардів, оскільки розумів, що саме там на речі буде шукати поліція. Тож, срібло, золото, хутро тощо відносилися до блакатарів, що вже мали свою мережу збуту⁷⁸.

Скупщики, в свою чергу, оцінювали речі та брали за свою участь половину вартості. Як зазначає Макаров, блакатарі були першими організаторами чорного ринку, що станом на 1860 рік налічував декількох крупних ділків, що контролювали збут вкрадених коштовностей. Значна кількість блакатарів, попрощавшись з кримінальним минулим могли ставати великими підприємцями⁷⁹.

Хоча функціонування чорного ринку було негативним фактором для держави, натомість для незабепечених груп вони були можливістю застосувати свої здібності у доступному їм торговельному полі.

Бугайщики є своєрідними «інтелектуалами» серед маргіналів міського суспільства. Такі крадії спекують на людській довірливості. Як зауважує автор, посилаючись на Олександра Купріна: «Бугайщик працює не руками, а головою та язиком»⁸⁰, зважаючи на трюки та хитрощі, що ті використовують.

Жучками називали дрібних шахраїв у сфері торгівлі. Великі підприємці, розпочинаючи нову справу, використовували таких для накопичення інформації, підбирали через них компаньйонів та розміщували замовлення.

Забубенним людом називали арештантів та каторжників, що певний час мали нашиті на одязі квадрат червоного кольору, що нагадував символ бубену на гральних картах (запобіжний захід для втечі в'язнів під час робіт у місті).

⁷⁸ Макаров А. Малая энциклопедия киевской старины. Второе издание / Ред. А. А. Холоша. – К.: Изд-во "Довіра", 2005. С. 47.

⁷⁹ Там само. С. 48.

⁸⁰ Там само. С. 56.

Кошками означали спритних, винахідливих та «невловимих» аферисток, що займалися грабіжництвом та вимаганням.

В своїх трюках бугайщики й аферисти використовували такі обманки, які називали «куклами». Кукли представляли собою пачки звичайного паперу, що сверху та знизу були обкладені справніми кредитними квитками. Задля того, аби віддати «куклу» замість справжньої пачки асигнацій, шахраї створювали враження екстремальної ситуації, де жертва би не мала можливості розвинути пропонувані документи⁸¹.

Подібним чином шахраї працювали з деякими продуктами, зокрема із м'ясом, що називалося «надувательство». Задля того, аби надати м'ясу кращого вигляд, м'ясники надували його повітрям. Згодом, термін почав слугувати не лише для означення махінацій із м'ясною продукцією, але й стосовно будь-яких нечесних угод⁸².

Карманні крадії називалися «мазуриками» або «марвіхерами», що в межах київського злочинного світу працювали переважно в церквах та монастирях. Парафіянин був ідеальним об'єктом для грабунку, позаяк неодмінно мав при собі певні кошти, але надмірно не турбувався про їх безпеку, вважаючи, що їм нічого не загрожує, зважаючи на місце перебування. За свідченнями Макарова, скандали з через обкраденими парафіянами траплялися регулярно. тож священослужителі радили пастві під час молитви не забувати про свої «кишені». «Кошти свої... носіть якомога обережніше. Київ хоча й святе місто, але у ньому так само, як і в інших великих містах, багато шахраїв, які занадто ласі до чужого добра та занадто спритні, щоб спустошити кишеню... парафіянина, в той час, як він в храмі Божому стоїть на колінах...»⁸³. У цьому уривку можемо бачити з одного боку безпринципність міських карманників, а з іншого - певне «зустріч» двох світів, де в одну з них парафіяни вільні піклувати про власні духовні справи, а в іншому моральні цінності відходять на другий план перед необхідністю забезпечити базові потреби для виживання.

⁸¹ Макаров А. Малая энциклопедия киевской старины. С. С. 240-241.

⁸² Там само С. 306.

⁸³ Там само. С. 272.

Таким чином, бачимо як паства бачить у діях низових груп прояв аморальності та маркує їх шахраями, а останні, навчені суворістю умов життя, дивуються відсутності пильності парафіян та користуються з такої.

Зі свідчень Купріна, відомо, що «марвіхери» не йшли «на справу» самостійно, але брали із собою помічників. Зазвичай, вони слідкують, де жертва поклала каманець, притисняють її, непомітно витягають бумажник, а забравши кошти, так само непомітно повертає його до кишені. Тож, коли прихожанин перевіряє кишеню й знаходить його на місці, спокійно продовжує молитися⁸⁴.

Ще одним феноменом кримінального світу були т. зв. «млини» — місця для азартних ігор, поширені у 1870-1890-ті роки. Переважно, азартні ігри проводилися в підпілних ігрових домах (ямках) та розташовувалися на околицях. Однак, після поразки у Кримській війні, острах перед сладою почав зменшуватися та ігорні дома почали поширюватися містом⁸⁵.

Для означення квартирних крадіїв використовувалися жаргонні термін и «скачок», «скок» або «скокер». Квартирні крадії проникали у дім за допомогою відмичок або ж через вікно. Зазвичай, йдучи на пограбування, він залишав свого підручного (що звався «штепмом») на караулі, за що «штемп» отримував свою частку «прибутку». Скокери переважно уникали зустрічі із жертвами, однак мали при собі ніж (або «перо») та за пореби використовували його, якщо людина вчиняла галас.

Як вказує Макаров, поміж київських скокерів «були професіонали високого рівня, що бачили у крадіжництві не лише ремесло, але й мистецтво, що давала їм можливість зблизнути своєю особливою грабіжницькою кмітливістю»⁸⁶.

З цих свідчень, можемо виснувати, що грабунок слугував своєрідним застосунком навиків (яких) представників нижчих прошарків, яким не були потрібні у легальній роботі. У прикладах, поданих у газеті «Київлянин» за 1869

⁸⁴ Макаров А. Малая энциклопедия киевской старины. С. 277-278.

⁸⁵ Там само. С. 273.

⁸⁶ Там само. С. 426-427.

р. виразно демонструється, що грабунок був для деяких крадіїв не лише способом заробітку, але й покликанням, завдяки якому вони могли себе проявити.

Так, у 1867 р. було вчинено «зухвале» пограбування домівки губернатора, що спричинило галас у місті. Проте, не було вкрадено нічого надто коштовного. Натомість, скокери, «погосподарвавши» у кабінеті шефа поліції, розкидали документи та взяли собі такі дрібні речі як срібну чернильницю, бронзовий свічник та інше⁸⁷.

Професійні рекетири, що називалися «стрілками», були не так представниками низових суспільних верств, але люди високих чинів: відставні чиновники, військові абощо. Стрілки «подорожують» по готелях або, іноді, по приватних домах, навідуючись до мешканців готелів та представляючи листи, написані власноруч, але подані від імені високопоставлених осіб. У листах зазначається, що людина, що є пред'явником листа цілком чесна особа, однак в силу певних обставин перебуває у стані жебрацтва.

На такі хитрощі попадаються приїзджі та надають незначні суми. Постійні місця де селяться стрілки звалися «стрілковими клубами». До філантропів рекетири зверталися переважно у письмовій формі⁸⁸. Для успіху справи важливим було те, як стрілок зарекомендує себе перед благодійником у своєму проханні (чи представиться офіцером, дворянином, хористом тощо). Таке позиціонування називалося «бити на офіцера, дворянина, вчителя» абощо⁸⁹.

Аферисти характеризує особлива розкіш у манерах та образі життя, порівняно із іншими представниками шахрайського світу:

Він вдягається в кращій портних, носить гучний (звичайно, вигаданий) титул, мешкає у коштовних готелях та часто відрізняється вишуканими манерами. Його трюки з ювелірами та банківськими канторами часто носять на собі печатку майже геніальної винахідливості, оєднаної х дивовижним знанням людських слабкостей. Йому доводиться брати на себе найбільш різні ролі, починаючи від посильного та закінчуючи губернатором, та він виконує їх х мистецтвом, якому позазрив би будь-який першокласний актор. Слухаючи або

⁸⁷ Макаров А. Малая энциклопедия киевской старины. С. 427.

⁸⁸ Там само. С. 444-445.

⁸⁹ А. И. Куприн. Собрание сочинений в 9 томах. Том 1. М.: Худ. литература, 1970. С. 383 - 427.

читаючи про трюки Шпейера, Корнета, Савіна, Золотої ручки та інших відомих «аферистів, які проявляли повсюдно таку страшну силу волі, такий розум та таку сміливість, мимоволі замислюєшся над тим, яку б користь принесли б суспільству ці люди, якщо б їхні якості були б скеровані у добру сторону»⁹⁰

Вуличними «борзописьцями» називалися шахраї, що діяли біля пошти та пропонували безграмотним свої послуги при відправленні листів або посилок: «Не встигне хтось підійти до воріт поштової контори... як борзописьці вмиють оточують його, вихоплюють з рук лист чи посилку та кожен пропонує свої поради та послуги»⁹¹. Що ж до випадків із селянами, якщо селянин приходить на пошту, щоб дізнатися, чи йому не був надісланий паспорт з села та трапляється шахраю, тоді шахрай запевняє його в тому, що дізнатися про це без підтвердження на папері не можна, а лише через подання прохання до поштового керівництва. За складання прохання шахрай отримує оплату.

Як свідчить Макаров, в уривку «Київлянина» згадується, що ніхто з зазначеного поштового керівництва не звертав уваги на подібні випадки та не забороняв проведення подібних схем із селянами. Однак, у газеті також присутній заклик до привернення уваги поліції та розгону борзописців «працюючих» у дворі поштової контор Києва⁹².

Розглядаючи роль злочинників у житті міста, варто відмітити, що вони були важливими учасниками суспільного простору. Завдяки веденню неспокійного, у порівнянні із забезпеченими міщанами, образу життя, вони демонстрували ті риси, якими не володіли пересічні мешканці міста у своїй більшості. Шахраї були уважними, грамотними та соціалізованими, відрізнялися зібраністю та кмітливістю. Зважаючи на більш важкі умови життя, ніж їх мали середній та заможний прошарки населення, шахраї мусили бути більш спритними та витривалішими за інших. Тим часом, заможні верстви населення звикли до помірною й безтурботливого життя та за умов зіткнення із проблемами низових верств варто було би очікувати, що влаштовані міщани гірше здібні дати собі раду в польових умовах, ніж на це здібні злочинці, кращої

⁹⁰ А. И. Куприн. Собрание сочинений в 9 томах. Том 1. М.: Худ. литература, 1970. С. 383 - 427.

⁹¹ Там само. С. 467.

⁹² Там само.

мірою підготовлені до життєвих викликів. З огляду на вимоги, що постають перед шахраями на шляху до виживання, не дивно, що часто реакцією містян на дії шахраїв був не страх, а захоплення їхньою майстерністю.

2.2 НИЗОВІ ГРУПИ

Розглядаючи економічно невлаштовані групи або міську бідноту також варто навести низку поширених явищ, притаманних образу життя економічно та соціально не влаштованих груп. Одною з таких типових речей були «копійчана квартира». Такі квартири були місцями для ночівлі, що близько 1870 р. здавалися за 5 копійок за ніч. Макаров приводить поліцейський звіт про одну з таких квартир у 1865 році: «...кімнати заглиблені в землю на один аршин, вентиляторів нема, сирість велика. В таких кімнатах я знайшов 58 людей, що розташовувалися на підлозі один біля одного...народ різноманітний: селяни, міщани, солдати, писці, іноземці...»⁹³. В Києві діяли також безкотовні місця для ночівлі, т. зв. Терещенковські притулки (дома імені Миколи та Федора Терещенко), умова в яких були суттєво кращими від більшості місць для ночівлі.

Як вказує Макаров, місто з давніх часів було доброзичливим до жебраків. Прихильність до них проявлялося не лише у людському співчутті до знедолених, однак і «християнське розуміння змісту їх участі у спільному житті»⁹⁴. В уявленні давніх киян, а також міщан XVII - першої половини XIX ст., існувала істотна різниця між просто бідною людиною та жебраком, що впав у глибоку бідність. Для останніх співгромадян будувалися «шпиталі», а в цехових братствах збирали кошти для їхніх потреб. Люди, що були бідними, але мали можливість «заробляти» на життя милостинею могли жити окремо у жебратських спільнотах.

Наприкінці XVIII ст. магістартом була створена община Юрковиці на Подолі. Такі дома не мали господарів та вважалися належними тим, хто в них мешкає. Однак, з часом вони застаріли та один за одним були знесені. На початку XIX ст. також існувала організація, що об'єднувала всіх жебраків по

⁹³ Макаров А. Малая энциклопедия киевской старины. С. 218-219.

⁹⁴ Там само. С. 310.

Україні. За структурою така організація нагадувала цех та була неофіційним ремесленим товариством («жебрацьким цехом»), який мав свого цехмістра (обирався на невизначений термін), статут та чітко визначені права та обов'язки його учасників⁹⁵.

Для вступу у цех передбачались певні правила. Усі учасники спільноти називалися товарищами. Кожен, хто мав право на жебрацтво (до таких відносилися ті, хто мав певні тілесні недоліки або увічча), повинен був певний час перебувати у якості учня в жебрака-товарища та зобов'язувався вносити до цехової спільноти певну плату. Навчання тривало близько шести років, а плата складала 60 копійок за рік⁹⁶. Для перейменування «учня» у «товарища» передбачалася спеціальна церемонія: на зібранні цехмістр екзаменував учня на знання молитов, жебрацьких кантов (пісень) та жебрацьку мову. Після завершення церемонії новий учасник спільноти має право вперше сісти поруч із іншими її учасниками. Так, можна відмітити певну ієрархію та градацію соціальних статусів також у спільноті, де учасники не мають певного статку чи статусу, з яких би складала конкуренцію між собою.

Цехмістр також відмовідав за покарання винуватих у певні проступки, найбільшим з яких було позбавлення жебратської плати, чим винний позбавлявся права на жебрацтво.

Збори поділялися на термінові та щорічні, що були присвячені певному дню (першому понеділку першого тижня Великого посту тощо). Для витрат та зберігання цехових коштів обирався ключник. Переважно, цехові жебратські кошти витрачалися на церковні потреби. Крім цехмістра та ключника у цеху також були посади «сотники» та «десятники», що обиралися на збірці у лісі під Броварами. Це також було місце для проведення судів, видання приданого та «пайова частка для тих, хто вибував з братства»⁹⁷.

Так, передаючи кошти на потреби церква, українські жебрацькі корпорації опікувалися о патронованих ними церквах, а духівники

⁹⁵ Макаров А. Малая энциклопедия киевской старины. С. 310-311.

⁹⁶ Там само. С. 310.

⁹⁷ Там само. С. 312.

влаштували для його учасників урочисті трапези на храмові свята. Крім того, жебраки надавали міщанам ритуальні послуги. По суботах зранку вони могли приходити у домівки до заможних міщан, аби ті могли почати день із доброї справи, таким чином вчинивши душерятівний вчинок. Такиц ритуал також мав важливе значення з огляду на те, що в субботу подавалась милостиня за упокій померлих⁹⁸.

Загалом жебрацтво було важливим для ритуалу паломництва, з огляду на звеличення бідності, поетизації та міфологізації бідництва. Макаров відсилається зображення на воротах Троїцької церкви, що нагадує парафіянам про те, що путь до святості починається зі співчуття, милосердя та подаяння. «Наскільки б бідним не був сам богомолець, він завжди старався хоча б чимось наділити жебрака»⁹⁹. У такий спосіб, жебрацтво розглядається у порівняльній площині, відповідно до якої за некритичного рівня бідності міщани вважають за певний обов'язок дбати про низові верстви та надають йому саркального значення.

Станом на XIX ст. Лавра була єдиним місцем, де жебраки перебирали на себе увагу та не були «відведені» на другий план. На жебраках та їхньому положенні акцентували увагу, надаючи в їхнє розпорядження прихоаний перехід від Ближчих до Дальніх печер, демонструючи символічний сенс: «перш ніж потрапити до святих угодників, богомолець повинен був пройти крізь цю приголомшливу галерею земних позбавлень, бід та нещасть, втілених у живих образах київських жебраків»¹⁰⁰.

Макаров також згадує про існування серед жебраків корпорацій, у яких головував старшина чи атаман, що міг обходилися із побратимами деспотичним чином. Із розпадом старий цехових порядків жебратацькі братства зазнали змін. У Києві, де пожертва була символом християнського милосердя, жебрацькі організації не розпалися, проте їхні лідери перетворили їх на джерело власного збагачення¹⁰¹. Такі терміни як «атаман», «вибірний цехмістр» або «сотник»

⁹⁸ Макаров А. Малая энциклопедия киевской старины. С. 312.

⁹⁹ Там само.

¹⁰⁰ Там само. С. 313.

¹⁰¹ Там само.

вийшли з ужитку та були змінені «прем'єрами», що керували справами жебрацьких корпорації. Деякі з «прем'єрів» були цілком забезпеченими людьми та були вдаваними жебраками. Такі могли мати власні домівки та за тривалий час перебування на посаді очільника жебрацької корпорації могли накопичити великий таток. Свою ж роботи із жебраками сприймали як службу. Разом із тим, такі жебраки вдавали бідних: носили лахміття та просити подання.

Макаров наводить приклад опису таких вдаваних жебраків у Київлянині за 1890 рік: «На одній з київських окраїн знаходиться чудова кам'яна домівка... що належить жебраку, що випрошує біля костелу копійки та шматочки хліба. Окрім того, цей жебрак володіє 60-ти тисячним капіталом, однак, незважаючи на це, вдягається у лахміття та спить у конурі...»¹⁰²

Макаров вказує, що недоброчесне жебрацтво, що панувало при Лаврі час від часу досягало міста. Так, це було вже не жебрацтво, але шахрайство, яке передбачало розроблення тонких методів вимагання¹⁰³. Так, жебракуючі ділки використовували для заробітку безпритульних дітей. У Києві було чимало таких бідуючих багатіїв, що наживалися на шахрайстві та експлуатації жебраків, що потрапили під їхню владу¹⁰⁴.

Серед міської бідноти також діяли т. зв. нічні художники. Такі грабіжники діяли переважно вночі. Назва ж зумовлена тим, що майстерність методів, за допомогою яких нічні художники здобували кошти часто викликали подив в київлян. За Макаровим, особливу винахідливість демонстрували «нічні жебраки». Вони з'явилися у 1880 роках, як особливий вид жебрацтва. Нічні жебраки просили милостиню в перехожих на вулицях приблизно з 7 до 11 години ночі. Такі жебраки переважно діяли в тихих місцях, де рух вночі був незначним, зокрема на Бібіківському більварі, на вулицях Пироговій, Тимофіївській, Нестеровській, поблизу Анатомічного театру тощо¹⁰⁵. Нічні прохачі зазвичай не мають звичайного вигляду та атрибутів жебраків та зовні

¹⁰²Макаров А. Малая энциклопедия киевской старины. С. 315.

¹⁰³ Там само. С. 314.

¹⁰⁴ Там само. С. 315.

¹⁰⁵ Там само. С. 321-322.

були впізнавані для перехожих тільки після звернення до них. За відмову у проханні зазвичай слідувала нецензурна лайка¹⁰⁶.

Традиційним інструментом для жебрацтва була шарманка. Цим механічним музичним приладом жебраки користувалися для збору милостині у парках чи на вулицях. Під звучання інструменту могли виконуватися жебрацькі пісні, акробатичні номери та могли розіграватися лялькові вистави¹⁰⁷. У шарманщиків також могли ворожити, проте не сприймали ворожіння серйозно, що скоріше носило розважальний характер. Примітно, що передбачення, що видавалися жебраком на друкованих квитках, мали негативне забарвлення або застереження перед небезекою.

Босяки були частиною міського населення, що не мали ані домівки, ані визначеного виду занять (в народі таких називають безхатками). Поняття «босяк» не одразу отримало подібне значення. Ще у XIX ст. ним означували представників еретичних об'єдань, що виникли у XVII ст. та сповідували юродство. Їхні поселення були відомі у Києві з XIX ст., де вони мешкали у віддалених ярах, що розташувувалися між Песками та Васильковською дорогою та звалися «бессарабами», звідки виникла теперішня назва місцевості¹⁰⁸. Під час забудови Хрещатика та Великої Васильківської вулиці у 1830-ті рр. «бессарабів» вигнали з місця їхнього мешкання. Тоді «бессараби» почали частково у каньйонах Опанасівського оврагу, частково за Кирилівською церквою. Поселення бідняків простягалос від Оперного театру та далі по Фундукліївській вулиці. Харчувалися вони переважно на Подолі, де могли знайти тимчасову роботу. Безхатки зазвичай збиралися біля ринку на Контрактової площі, де роботодавці наймали поддеників. Тож, вони могли найматися артелями та добре зарекомендовалися у справі розвантаження барж, через що у місті їх також називали «береговим загоном» або «босою командою», звідки пішла назва «босяки»¹⁰⁹. До 1970-х рр. «береговому загону»

¹⁰⁶ Макаров А. Малая энциклопедия киевской старины. С. 322.

¹⁰⁷ Там само. С. 511.

¹⁰⁸ Макаров А. Малая энциклопедия киевской старины. С.50.

¹⁰⁹ Там само. С. 51.

вже не вистачало місця на Подолі та частично також зайняли «Царський сад». Парк виявився дуже зручним для помешкання безхатків, тож значна кількість босяків переселились у літні квартири у віддаленій частині парку, організувавши т. зв. «Зозулеві дачі», що представляли собою невеликі поселення з шалашів та землянок¹¹⁰. Тих, хто тільки прибували до міста одразу попереджали про небезпеку прогулянок Царським садом, що до 1880 р. спорожнів та переста доглядатися місцевими місцевикомунальними службами.

У «Київських типах» А. Купрін в іроничній манері докладно описує працю та щоденне життя босяків:

Влітку босяку живеться краще та вільніше, порівняно із зимою. Безкоштовна ночівля завжди підготовлена для нього у куцах вздовж берега Дніпра, або у Царкському саду, де під густиною тінню вікових лип можна знайти куток, недосяжний для гострого поліцейського ока. І робота завжди знайдеться влітку для босяка, тому що господарі барок, що підходять до Києва, постійно поребують робочих рук для розвантаження товару. Приходячи рано вранці на пристань боса команда об'єднується в одну дружню артиль. Одного, найбільш впливового в їхніх компанії, найбільш грамотного, босяки обирають своїм рахівником, казначеєм та почасти навіть розпорядником. Він вже не працює зі всіма, а стоїть на березі з записником в руках та приймає від працюючих товарищів зароблені ним кошти. По завершенню уся накопичена в казначея сума ділиться обережно між учасниками артелі... Розрахунок ведеться найбільш ретельним чином, та нікому з босяків не спаде на думку приховали хоча б незначну частину прибутку¹¹¹.

Тимчасовим помешканням для міських низив могли служити «комерційні номери», які відносяться до числа найперших київських готелів. До прикладу, один з таких під назвою «Зелений готель» розташовувався у Печерському районі, «Європейська» — на Хрещатику, а ще один подільський готель розташовувався на Хрещатицько-Набережній вулиці¹¹². Як вказує Макаров, зі свідчень «Старого Києва» можна виснувати, що поява одного з готелів пов'язується із розвитком торгівлі у Києві у першій половині XIX ст.: «Коли ще не було залізничної дороги та лише Дніпро поєднувало й весь транспорт Києва, й всю його торгівлю на Подолі, звичайно мало з'явитися місце, яке давало прихисток й транспортному й торгівельному елементу»¹¹³. Таким місцем постав

¹¹⁰ Макаров А. Малая энциклопедия киевской старины. С. 52.

¹¹¹ А. И. Куприн. Собрание сочинений в 9 томах. Том 1. М.: Худ. литература, 1970. С. 383 - 427.

¹¹² Там само. С. 210-211.

¹¹³ Там само. С.211.

комерційний готель. У готелі, що знаходився на розі Іллінської та Набережно-Хрещатисцької вулиць поблизу порту та його складів селилися заможні підприємці та поміщики, що приїжджали до Києва з Житомира на екіпажах поштово-диліжанської станції, відкритої у 1830 р. на Подолі¹¹⁴.

Готель здобув славу розгульним життям мешканців: у ньому проходила весілля, бали, урочисті прийоми та купецькі збори. Після проведення через Київ залізничних шляхів центр київської комерції перемістився з району дніпровської набережної. У портновому готелі почали селитися дрібні торговці, а готель змінив назву на більш помірну «Комерційні номери»¹¹⁵. До кінця XIX ст. до комерції готель не мав жодного стосунку, позаяк до нього почали селитися малозабезпечені гості, що працювали в порту, дрібні шахраї, п'яниці з числа чиновників та військових та босяки, які здобули гроші¹¹⁶.

Серед різних представників злочинного світу або бідного населення можемо бачити становий та фінансовий підйом за рахунок підприємницької діяльності, досягнутої довільним чином. І хоча від шахрайського характеру економічної діяльності могли зазнавати негараздів інші міщани, представники кримінального світу, переходивши до середнього класу, могли завершувати шахрайську діяльність або ж, як у випадку із вдаваними жебраками, не завдавали значних збитків іншим. Відтак, кримінальний світ для багатьох представників незабезпечених груп слугував «соціальним ліфтом» та початковою ланкою для кар'єрного зрушення.

РОЗДІЛ III. РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ МАРГІНАЛІЗОВАНИХ ГРУП КИЄВА У МІСЬКІЙ ПРЕСІ

Цей розділ написаний на основі аналізу матеріалів київської періодики. Вибрані для опрацювання джерела, зокрема часописи «Рада» та «Києвлянин», мали різне соціально-політичне спрямування та різні цільові аудиторії. Для аналізу їх публікацій необхідним є врахувати специфіку даного джерела. Обидві

¹¹⁴ Макаров А. Малая энциклопедия киевской старины. С. 211.

¹¹⁵ Там само.

¹¹⁶ Там само.

газети видавалися для освічених еліт міста, що представляли собою середній клас міського населення. Відмінність полягала в тому, що «Киевлянин» видався для проросійської та проімперської публіки. До такої могли відноситися різного роду урядовці, офіцери та інші міщани, задіяні у імперському апараті. «Рада» ж друкувалася із орієнтацією на українську інтелегенцію. Серед такої могли бути вчителі, діячі культури тощо. Від самого початку «Рада» займала опозиційну щодо імперського уряду позицію.

Серед невлаштованих груп, що представлені у київській хроніці часопису «Рада» можна виділити селянство, жебраків, злочинців, жінок та чужоземців. Зважаючи на селянський прошарок варто зазначити, що незважаючи на емансипацію 1848 р., а також на реформи 1960-х рр., більша частина сільського населення Галичини залишалася неписьменною. Тогочасне селянське життя також характеризується пауперізацією, що була зумовлена невивідними реформами 1848 року, коли зі скасуванням кріпацтва селяни були вимушені платити великі викупні платежі за свої земельні наділи, натомість поміщики зберігали в своїх руках великі земельні латифундії. Селянство стикалося й з іншими труднощами такими як відсутність промисловості, що давала би можливість селянам заробляти в інакший спосіб, ніж завдяки обробці землі, аграрне перенаселення та демографічний вибух, через що збільшувалася кількість селянських сімей та відбувалося подрібнення селянських господарств.

Відтак, наприкінці XIX ст. відмічається значний «приплив» мігрантів із сільської місцевості, представники якої мали пристосовуватися до нових умов існування та «вписатись» у міський соціум. З свідчень міської хроніки можна виснувати, що така взаємодія не була легкою та по часу призводила до значних конфліктів: «На Васильківській вулиці арештовано слянина Артема Петрюченка, що посварився з міщанином Дмитром Ганом, побив його і два рази вистрілив у повітря, щоб налякати його»¹¹⁷.

¹¹⁷ Рада. 26 вересня.

В уривку, наведеному з часопису «Рада» за 1905 р. про права селян, можна побачити окреслення тодішнього положення селянського прошарку, зокрема стосовно «їхнього місця» у структурі суспільства:

Року 1861 було скасовано панщину і крепакам дано було волю на свободний трудь — як оповещалось в царському маніфесті. Але визволивши більш як 20 мільйонів селянського люду з крепацької неволі, тодішнє правительство не тільки нічого не зробило, щоб зрівняти в правах селян з іншими підданцями, а ще навпаки, подбало про те, щоб яко мога відокремить їх від людей иншого походження як от: дворяне духовенство, купці тощо.

З цим заміром, селянам надано було свій окремий волосний суд, своє особливе самоврядування. Окрім того встановлено було особливі закони селян, які обмежували їх що до прав з людьми інших станів.

Наприклад, якщо селянин хотів здобути собі тих прав та привілеїв, що дає урядова служба, то повинен був прохати в громади, щоб вона виключила його; селянам не дано також було права по своїй уподобі вчити своїх дітей по середніх та вищих школах, хоч би достатки й дозволяли їм це зробити; обмежено було селянина і щодо вибору того и іншого діла(...) щоб з того діла жити; заборонено також було селянам по своїй волі міняти місце свого життя; нарешті обмежено їх в правах на власність¹¹⁸.

До 1870-х років селянство починає використовувати металеві знаряддя праці, що суттєво збільшувало продуктивність праці в обробці землі. Однак, можливість використання нової агротехніи мали лише заможні селяни, тоді як селяни середнього достатку та бідні селяни обмежувалися традиційними знаряддями праці. Так, у невеликому фельтоні, можемо бачити замітку дописувача редакції, оснований на спогляданні за місцевим селянином:

Сьогодні я йшов у редакцію і вглядів по дорозі сліпого, що стояв на вколішках, падав на землю і журно благав і співав: «Дайте спіному, дайте незрячому!». А біля сліпого стояв якийсь селянин в сірій і подертій свиті і дививсь крізь залізні ґрати високої огорожі. Я зацікавився, куди і на що так пильно задивився селянин і, глянувши, не зрозумів, що могло так прикувати його увагу. А на подвіррю фабрики стояли рядами всякі плуги всякої конструкції і ріжних барв. Селянин дивився на них.

Так часом дивиться цілі годни сирітка-дівчинка крізь вікно магазину на іграшки. Дома так сіро і бідно... так нецікаво... лайка, сварка, а тут ляльки с срібних і злотних убраннях, чудні фігурки (...). Думки дівчинки, навіть вся її істата блукають зараз у якійсь казковій стороні, де немає ні сліз, ні бійки, ні докорів. Сирітка баче себе вже не босою, не голодною, вже не боїться не баткья, ні мачухи (...).

Так дивився селянин крізь залізні ґрати на плуги (...) і може в думках, той селянин у сірій і подертій свиті таєж бачив себе вже не босим і не голодним... може в думках ціми плугами він орав свої безкраї поля і радо волав: «Гей, воли! Гей, сірі! Гей, круторогі! Чом так поволі тягнетесь!? Ой, ситі, неперверткі, — гей!»¹¹⁹.

¹¹⁸ Рада. Київ. 1906 рік. 15 вересня.

¹¹⁹ Там само.

Поміж надзвичайних подій наведених у міській хроніці можна відмітити випадки отруєння. Також серед представників селянства часто фігурують такі, що мають при собі холодну зброю, що вказує на те, що селяни не почувалися безпечно у місті: «Двоє селян здійснили напад на свого знайомого. Останній отримав ножове поранення та потрапив до лікарні»¹²⁰.

Стосовно жебрацьких груп міського населення часопис «Рада» подає свідчення про допомогу таким та про зважання місцевої влади або освітніх інститутів на матеріальну неспроможність бідних груп населення. Зоврема, газета подає інфомацію про функціонування «Комітету товариства допомоги бідним студентам» при університеті. Такий підхід до ситуації, зокрема демонструє керівництво київського університету у розгляді питань оплати студентів навчання перед навчальним роком: «Звістка з Університету. Ректор Університету оповістив, що студентів, яких увільнено за те, що не внеси плати за 1905—6 акад. рік, прийматимуть тільки тоді, якщо вони подадуть свідоцтво про свою бідність...»¹²¹.

Окрім представників жебрацтва, у часописі також фігурують представники бідного населення, що є ближчим до середнього класу. Так, через газету «Рада» можемо бачити звернення керівництва закладу середньої освіти до вищого керівництва київських народних шкіл про потребу у базовому забезпеченні потреб школи: «Завідуючий київською школою заявляє директору Київськи народних шкіл про те, що заклад зовсім немає коштів: ані шкільному, ані нічному сторожеві нічим платити, нема за що купляти дрова, керасин, а кредитори вимагають від нього грошей»¹²².

Поміж представників бідних прошарків населення також зустрічаються випадки володіння та застосування вогнепальної зброї, що у віднощенні представників селянства свідчить про відчуття необхідності самозахисту бідняків: «На Набережно-Хрещатицькій вулиці в трактирі між босяками

¹²⁰ Рада. 3 жовтня.

¹²¹ Там само. 19 вересня.

¹²² Там само. 4 жовтня.

зав'язалась бійка. Один вистрілив з револьверу, одного з учасників бійки було поранено...»¹²³.

Злочинні групи у міській хроніці фігурують у контексті надзвичайних подій та випадків. До особливо тяжких злочинів можна віднести збройні напади з метою пограбування. Такі злочини переважно супроводжуються присудами на смерть. Дрібні хулігани не несли важкого покарання та за певний час перебування у Лук'янівської тюрми могли бути випущені з такої. Частими також були сутички хуліганів та босяків із поліцією:

Бійка з патрулем. На тротуарі навпроти контрактного дому декілька жінок та чоловік намагались перекрити прохід. В той час поруч проходив патруль, що попросив людей розійтись. На прохання відреагували всі, окрім чоловіка та жінки, що вдарила патрульного, а чоловік вхопився за рушницю працівника поліції, аби її відібрати¹²⁴.

За свідченнями хроніки, систематичними були пограбування. Сутички часто мали характер міжособистіх зіткнень та супроводжувалися заявами в поліцію на родичів або знайомих із звинуваченнями у грабунку.

Цікавим постають свідчення щодо корупційних механізмів «заробітку» у київському ломбарді:

Варто, б кому слід звернути увагу на те, що в нашому ломбарді заведено дуже незручний порядок. Заставлені речі раз-у-раз видають по закладному квитку не через артільщика, як треба було-б, а через сторожа, який робить цю ласку, одержуючи гривеники. Таким чином чимало краденого (закладеного в ломбард) безборонно виходить з ломбарда, бо «сищики» розглядають тільки ті речі, як видає сам артільщик¹²⁵.

Примітним у свідченнях міської преси про товарно-грошові махінації є фігурування візників, які, відтак, на регулярний могли згоджуватися на «укладання угод» із представниками кримінального світу задля власного збагачення та, у такий спосіб, також приєднувалися до злочинного прошарку населення: «Селянин Хведір Гречка завив в печерський участок, що 21 вересня о 4 годині рано на нього на Андріївському спуску напав і ограбив 8 карбованців якийсь злочинець; звозчик, що віз його, допоміг злочинцеві у пограбуванні»¹²⁶.

¹²³ Рада. Київ. 28 вересня.

¹²⁴ Там само. 3 жовтня.

¹²⁵ Там само. 15 вересня.

¹²⁶ Там само. 24 вересня.

Можна також відмітити характерну сутечку звозчика з поліцейським: «Коло вокзалу поліцейський вдарив звозчика Михайла Кондрацова і перебив йому руку. Пораненому допомагала Скора-лікарська замога»¹²⁷. В уривку не вкаується можлива причина конфлікту, однак можна висувати, що звозчик з певної причини привернув увагу правоохоронних органів, внаслідок чого стався інцидент.

З одного боку видокремлення злочинних груп від решти міського суспільства є найбільш виправданим серед інших невлаштованих суспільних верств. З іншого боку, розглядаючи проблему злочинності в ширшому контексті, очевидно, проблема не є унікальною та не є продуктом суспільства імперського Києва початку XIX ст. Злочинні групи так чи інакше були присутні у різних суспільствах та різних етапах історичного тривалості та були тісно пов'язані із рівнем життя та поширенням бідності у суспільстві.

На прикладі свідчень міської преси, можна висувати, що значна кількість випадків злочинності відбувалася із метою грабунку («процентових» паперів, особистих речей, крадіжки у міському транспорті або пограбування домівки), що свідчить про вкрай важку ситуацію із матеріальним становищем незаможної частини суспільства, що може знаходитись в межах бідного прошарку та далі переходити у категорію злочинності.

Міська хроніка досить часто посилається на поліцейські звіти та різноманітні присуди. Однак, подаючи інформацію про випадки грабунку або нападів, преса пропонує лише факти події, не освітлюючи належним чином причини злочинів, не подаючи звітів про зростання чи спад злочинності та не пов'язуючи злочинність із іншими соціально-політичними процесами, що відбуваються в місті.

Детальніше розглядаючи феномен правопорушень варто наголосити на замкнутості подібних учасників суспільного простору як фізично у віддалених районах міста, із гіршим доступом до комунальних послуг та інших суспільних благ, так і в значенні ментальної обмеженості в рамках

¹²⁷ Рада. Київ. 1906 рік. 19 вересня.

поколіневого зростання у невлаштованих сім'ях, матеріальної та соціальної обмеженості доступу до закладів освіти, а відтак несприятливості умов для особистісного розвитку.

Зазначені обставини не пропонують представникам проблемних груп можливості «вийти» за межі власного обмеженого суспільного кола навіть за бажання, оскільки в суспільному устрої не передбачений такий механізм. Задля змін у напрямку їхнього руху повинні бути залучені «ззовнішні» соціальні органи. До компетентності ж міської преси такі задачі не відносяться, оскільки міська хроніка покликана висвітлювати наслідки суспільних перетворень та формувати наратив серед підготовлених учасників суспільства, що «не зайняті» проблемою виживання.

Натомість преса ще більшою мірою відділяє групи, що знаходяться поза законом та налаштовують широкий загальний про таких, позбавляючи їх статусу учасників цього суспільства.

Таке висвітлення ще більшою мірою виключає замкнуту групу з міської спільноти, загострює конфлікт, створюючи образ міщанина як небезпечного для суспільства (навіть якщо йшлося про разову крадіжку, міжособистісні стосунки або бійку), а суспільний осуд безумовно не сприяє перевихованню тих правопорушників, що вже перебувають покарання за скоєні злочини.

До гендерної маргіналізації великою мірою відносяться проблеми з доступністю до освіти та вже згадуване відокремлення, засобом недопущення до участі у певних соціальних діях та не надання доступу до певних інституцій. Такі обставини маргіналізації жінок у міському суспільстві можна проілюструвати на прикладі свінг з «Ради» про черговий набір у Фельдшерсько-акушерську школу: «Фельдшерська школа. Вчора (15 вересня) почалось вчення в земській фельдшерській школі. Всіх прохань цього року було подано від хлопців — 85, але прийнято тільки 18 чол; жінок просилося 46, але прийнято 10»¹²⁸. Принагідно засвідчується гальмування розвитку освітнього процесу для жінок у тодішньому міському просторі.

¹²⁸ Рада. Київ. 1906 рік. 16 вересня.

Також на основі повідомлення міської преси про затримку початку навчання на акушерських курсах при Олександрівській лікарні можна виснувати, що значна кількість жінок відноситься також до малозабезпеченої категорії мешканців Києва:

Торік наука почалася з 27 вересня; тепер ще не починалась і не звісно, коли й почнеться. Але ж у відпускних білетах, що отримують слухачки курів, пишуть, що вони повинні повернутися до Києва до 20 вересня. Через це слухачки, часто з далеких губерній (є з Пськова, Вітебськ. Астрах.) з'їздять до 20 серпня і повинні тинятись по Києву без діла більш як місяць, і і тратити свої злиденні копійки. Такі порядки особливо дошкуляють біднім слухачкам, яких на курсах більша частина¹²⁹.

Водночас, з міської хроніки можемо бачити, що хоча соціальні інституції меншою мірою стурбовані труднощами положення жінок, вони натомість опікуються полишеними внаслідок дітьми, в тому числі такими, що мають фізичні вади: «Комітет товариства про допомогу слабим дітям просить про надання приміщення для проведення «благочинного базару»».¹³⁰

Такі ж занепокоєння проблемою дітей із фізичними вадами проявляють урядові міські інституції: «Прохання міської Думи з боку Київської Ради відділу піклування про надання місця у богословських інституціях для сліпих дітей, що нездатні до навчання ремеслу»¹³¹.

Серед свідчень «Ради» також частими є повідомлення про напади на жінок, а також про підкинутих маленьких дітей, що їх далі відвозять до у дитячих будинків. Регулярність таких випадків також свідчить про неможливість жінки виховувати з власних матеріального забезпечення.

Стосовно чужеземних міських прошарків, відмічають часті повідомлення дискримінаційного характеру. Незважаючи на значний рівень толерантності характерного, зокрема для часопису «Рада», міські обставини, що висвілюють газетою залишаються несприятливими для містян іноземного походження. З оголошення про продаж книжок, перекладених різними мовами, можна побачити заперечення інтегрування іноземних представників у київське

¹²⁹ Київ. 1906 рік. 19 вересня.

¹³⁰ Рада. 29 вересня.

¹³¹ Рада. 24 вересня.

суспільство вже на рівні термінології, що застосовувалася для опису «інших» мов, які означалися як «чужеземні»:

«У Києві, Хрещатик №29 і 35 книжки по всіх галузях науки на українській, польській російській і чужоземних мовах»¹³². Розміщене оголошення може свідчити про розгляд представників інших етносів у місті як зайвих чи небажаних.

Інші повідомлення могли вказувати на поступ у підході до етнічних питань на інституційному рівні:

Студентська виконавча комісія на зібранні 15 вересня постановила: «... повідомити ректора, що студія збірка висловила, щоб приймати до університету — всіх євреїв»¹³³.

Таку ж ситуацію можна засвідчити на прикладі надання ширших прав для представників єврейського населення у місті у газузі середньої освіти: «Якщо раніше євреї мали право відкривати школи лише третього «розряду» та в обмеженій місцевості, тепер видано циркуляр, що дає можливість євреям відкривати школи першого та другого розряду також, не обмежуючи місцевість»¹³⁴.

Важливим аспектом висвітлення низових груп у міській пресі постає «структура ведення документації у досліджувану епоху... що зробила кримінальну поведінку надмірно представленою в документах». Міська хроніка не фіксувала інших епізодів приватного життя з таким самим рівнем широкого та посиленого висвітлення. Найбільш повними та задокументованими були архівні фонди, що були сформовані правоохоронними органами та судами, що, вочевидь, зосереджували увагу на порушення закону. Втім, газетам не йшлося про фіксацію повсякденних відносин представників купецького стану різноманітного етноконфесійного походження, до вчинення злочину.

¹³² Рада. Київ. 1906 рік. 15 вересня.

¹³³ Там само. 17 вересня.

¹³⁴ Там само. 30 вересня.

З міркувань приверненн уваги читачів, часописи керувалис принципов, зідно якому громадськийсть залучають конфлікти та надзвичайні події¹³⁵.

Врахування ж особистісних аспекти та культурно-соціальні відмінності більшою мірою наближає до розуміння складних соціальних взаємодій: «Типовими» постають не люди та ситуації, в які вони потрапили, а соціальні практики, які вони демонстрували в процесі взаємодії один з одним і в різних ситуаціях»¹³⁶.

Газета представляє уявлення про маргіналізовані верстви населення, якими вони є в суспільстві. Часопис подає інформацію про такі, відповідно до сталого розуміння про те, хто такі маргіналізовані. Водночас, часопис формує це уявлення про відокремлені верстви. Міська хроніка не лише несе інформацію, але і моделює погляди своїх читачів стосовно того, що діється у суспільстві.

У такий спосіб, висвітлюючи щоденну канву міського життя, міська хроніка разом із тим формує культурні уявлення своїх читачів про те, хто є маргіналізований. Оскільки такі суспільні верстви не вписуються у певний правопорядок, вони сприймаються як загрозливі, проблемні або такі, що стоновно них необхідно приймати певні заходи. Відтак, якщо якась група є небажаною, часопис може вважати за можливе подати її як таку, що є на маргінесі та не вписується в спільний соціальний порядок, таким чином маргіналізуючи одну з суспільних верств та загострюючи конфлікт всередині суспільства.

ВИСНОВКИ

Міське суспільство пізньоімперського періоду зазнає суттєвих перетворень, що проявляються на соціальному, політичному та економічному рівні, а також на рівні суспільних уявлень. Разом із триванням модернізаційних процесів, подекуди відмічається тяжіння до «старих традицій» та спричинення суспільних протиріч, що розв'язуються через революційні події. Незважаючи на самодержавні умови розвитку, українське місто проходить через тривалі часи заворушень до ширшої свободи та демократизації політичного устрою.

¹³⁵ Ilya Gerasimov, «Spaces of the Poor». P. 55.

¹³⁶ Ibid.

Визначаючи, критерії маргінальності можна відмітити, що до таких належали спільноти, що виходили за межі допустимого прийнятного у суспільстві рівня матеріального забезпечення або етичної норми. Суспільні групи могли бути означені громадською думкою, як небезпечні або небажані у тому випадку, коли спрямування певної спільноти представляється для суспільства чужим, незнайомим та створювало почуття непевності у майбутньому.

Серед інших низових груп, незаможні групи диференціюються за рівнем достатку, наявністю місць проживання та видом зайнятості. Так, існує соціальна та економічна різниця між удаваною біднотою, жебраками та босьяками. На основі матеріалів преси, можна зазначити, що з боку жебрацьких та селянських груп відмічається недовіра до оточення, про що говорить наявність та застосування зброї до ображчиків.

Цікавим постає характер взаємодії представників середнього класу та освіченої еліти із представниками міських нетрів. На основі джерельних матеріалів відмічається прихильність до бідних верств та співдія із такими. По відношенню до злочинних або етнічних груп суспільна думка переважно керується тим сприйняттям, на яке скеровує її преса або політична агітація. Разом, із тим, такі опозиційні видання як часопис «Рада» значною мірою сприяє лояльним настроям серед широких верств суспільства, зокрема щодо різноманіття етнічних спільнот у регіоні.

У репрезентація правопорушників у пресі відмічається брак обставин представники шахрайства, які як географічно так і культурно перебувають на периферії міста, мають обмежений доступ до освіти та несприятливі умови для особистісного розвитку. натомість особистісні аспекти культурних та соціальних відмінностей не враховуються при висвітленні діяльності злочинних груп.

У роботі висвітлюються труднощі, з якими стикається місто через збільшення кількості населення, які були спричинені збільшенням підприємницького потенціалу міста, економічним підйомом впровадженням, до якого спричинилися підприємці та, відповідно, створення нових соціальних

відмінностей у місті. Відмічається також «перехідна» характеристика маргінальних груп, висвітлення про які може сприяти таким зміною соціального рівня, завдяки нелегальному підприємництву, що слугує для таких груп своєрідним соціальним ліфтом.

Розглядаючи подання інформації про соціально та етнічно не влаштовані міські спільноти можна стверджувати, що міська преса відіграє вирішальну роль у формуванні громадської думки про рівень та характер непривілейованих груп. Репрезентація міських спільнот, які не сприймаються як норматичні, конструює суспільне по відношенню до міських нетрів та значною мірою сприяє відмежуванню та партикуляризму частини міського суспільства. Водночас, ліберальна форма подання інформації про низові групи підводить читачів до поступового сприйняття, переоцінки та критичного бачення невлаштованих груп. Відповідно, можна висувати про модернізаційні процеси у суспільстві у відношенні традиційних суспільних уявлень про соціально та економічно невлаштовані групи, що відбувалися всупереч цензурування та застосування агітанційних інструментів з боку авторитарного імперського уряду.

Стосовно самих маргіналізованих міських верств можна означити, що їхні представники прагнули до більшої включеності у суспільну взаємодію та до застосування власних навичок за правилами та нормами суспільства, яке піддавало їх дистанціюванню.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРА

Джерела:

- Київлянин. Київ. 1906 рік. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://libraria.ua/all-titles/group/935/>
- Рада. Київ. 1906 рік. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001110>

Література:

- Пуга Gerasimov, «Spaces of the Poor. Perspectives of Cultural Sciences on Urban Slum Areas and Their Inhabitants», ed. Hans-Christian Petersen (Bielefeld: transcript, 2013)
- Куприн А. Собрание сочинений в 9 томах. Том 1. М.: Худ. литература, 1970. С. 383 - 427.
- Макаров А. Малая энциклопедия киевской старины. Второе издание / Ред. А. А. Холоша. – К.: Изд-во "Довіра", 2005. – 564 с.
- Michael Hamm, «Continuity and Change in the Late Imperial Kiev», Hamm, ed., The City in Late Imperial Russia (Bloomington, 1986), 99.
- Michael Hamm, «The Promise of Change Kiev in 1905», The Promise of Change Kiev in 1905. - Princeton: Princeton University Press, 1995 (1st edition - 1993). - 328 pp.
- Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. : [в 89 т., 119 кн.] / под ред. Н. А. Тройницкого ; Центр. стат. ком. М-ва внутр. дел. - [Санкт-Петербург : б.и.], 1897 - 1905. Т. 16 : Киевская губерния . – 1904. – [6], XII, 287 с.
- Faith Hillis, «Modernist Visions and Mass Politics in the Late Imperial Kiev» in Jan. C. Behrends and Martin Kohlrausch, eds., Races to Modernity: Metropolitan Aspirations in Eastern Europe, 1890-1940 (Budapest and New York: CEU Press, 2014).